

Heil Kristóf Mihály*

A rendszeres bizottságok szerepe a magyar jog modernizációjának kezdetén¹

1. A modern magyar állam vajúdása – a rendszeres bizottsági munkálatok vázlata mint a polgári átalakulás előzményei

A társadalom szövetében bekövetkezett jelentősebb változások pontos időpontját ritkán tudjuk elcsípni és kiszálaszni a tágabb kontextusból, a párhuzamosan futó, elnyúló s egymást keresztező, egymással összefonódó folyamatok kavalkádjából. Egy biztos, amikor a magyar polgárosodás történetét vizsgáljuk, akkor kiemelt figyelmet kell szentelnünk az 1848-as évnek. Az utolsó rendi országgyűlés (1847–1848), a márciusi forradalmi események és legfőképpen az áprilisi törvények teremtették meg a polgári átalakulás alapvetéseit s jogi kereteit. Azonban ma már tudjuk, a márciusi forradalom eredményei sem előzmény nélküliek. Az európai felvilágosodás a 18. század végére visszafordíthatatlanul beette magát a nemesi társadalom szövetébe,² s közel hat évtized alatt felfalta annak a régi rendhez változtatások nélkül ragaszkodó haldokló szövetét, s párhuzamosan kitermelt egy új szellemivezető-réteget, egy újfajta politizáló közösséget teremtvé.³

A polgári átalakulás hosszas „előkészítő munka” előzte meg, amelynek első kétharmada az ún. *rendszeres bizottsági munkálatokhoz*, és azoknak a közéletre erjesztő hatásához köthető, amire építve a reformországgyűlések korára a magyar nemesi mozgalom felkészülten – egyfajta „reformklímában” – láthatott munkához a hazai politika nagyszínpadán, a *diétán*.⁴

*

Jelen írásomban – korábban megjelent tanulmányaimra támaszkodva – a polgári átalakuláshoz vezető kezdeti folyamatokat és azok hazai, valamint nemzetközi háttérét mutatom be, különös tekintettel az országos és helyi politikai aktivitás lehetőségét megteremtő *törvényjavaslati vitákra*. Vizsgálódásom középpontjában az ún. rendszeres

bizottsági munkálatok országos és vármegyei vitáit állítottam, különös figyelmet szentelve a gazdaságfejlesztés területén született javaslatokra, más néven *operátumokra* és azokhoz fűzött megjegyzésekre.

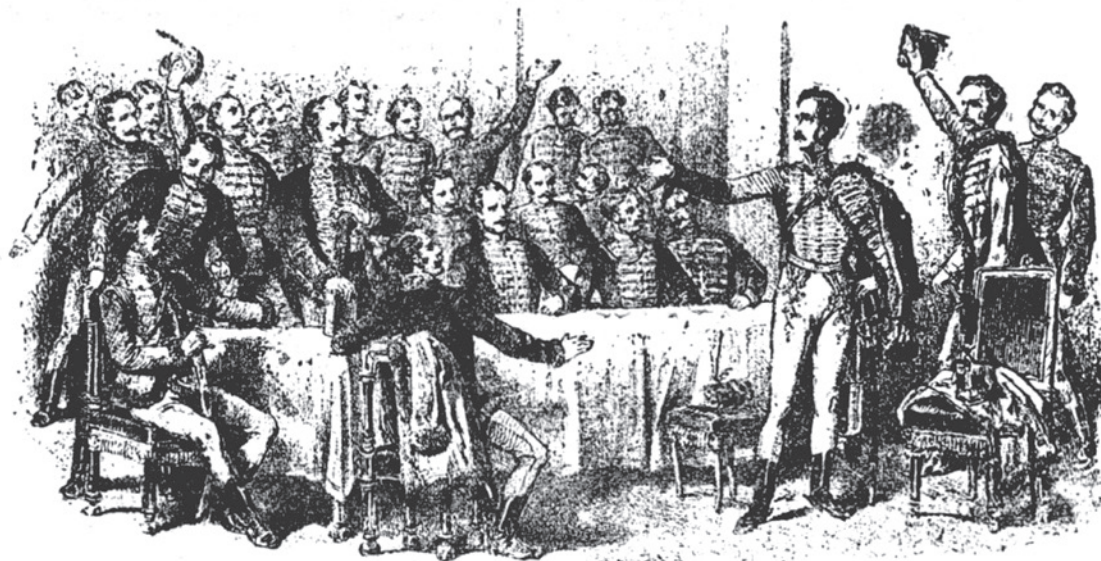
A 19. század derekára az évszázadok óta szinte mozdulatlan magyar rendi társadalmi berendezkedés csaknem minden elemében reformokra szorult. Megoldást a teljes szisztéma gyökeres átalakítása jelenthetett. A század közepére a tevékeny reformnemzedék programja: az elmaradott jogintézmények fejlesztése és a társadalom szerkezeti átalakítása egységes, szerves programmá állt össze, és 1848-ban a polgári átalakulást manifesztáló áprilisi törvénycsomagban kodifikálták. Azonban, míg az említett reformnemzedék színrelépése és munkája betetőzésének időpontja könnyűszerrel beazonosítható, addig a változások korának kezdeti mozzanatát már sokkal nehezebben ragadhatjuk meg.⁵

Az 1848-as politikai küzdelmeket, majd forradalmat és honvédő háborút megelőző évtizedek, a reformkor közéleti csatározásai a *magyar nemzet* és a *polgári társadalom* megteremtéséért folytak. A *reformkor* elnevezés a 20. század elején vált a (történet)tudomány, majd a közélet elfogadott fogalmává. Pajkossy Gábor szavaival élve, ez a fogalom azt hivatott kifejezni, hogy „a korszak jellegadó politikai ereje, a reformtábor a tervezett gyökeres változtatásokat a törvényhozással elfogadtatott reformok, nem pedig abszolutisztikus módon vagy forradalom útján kívánta elérni”.⁶ Mondhatták is volna: *reformokkal a forradalom ellen!* Kecskeméti Károly pedig az 1848 előtt elért eredmények visszafogottságára hívta fel a figyelmet, ennek megfelelően javasolva a „reformtervezetek kora” terminusát bevezetni az átalakulást megelőző évtizedekre.⁷

A fogalom azonban többet takar, mint pusztán a polgári átalakulást megelőző politikai vitákat és kodifikációs folyamatot, hiszen magában foglalja a fokozatosan kialakult reformklímát is. A korszakolás kezdetét illetően – mint látni fogjuk – eltérő álláspontok születtek. Horváth Mihály, Ballagi Géza és Szeffő Gyula a 19. századról írt összefoglalásaikban 1830 körülre és határozottan az 1825–1827. évi országgyűlés utánra datálták a korszak kezdetét. Ennek ellenére Széchenyi közéleti fellépésének ők maguk is akkora jelentőséget tulajdonítottak, hogy – akaratlanul is – hozzájárultak a közfelfogás 1825-ös konszenzusos kezdőidőpontjához. (Széchenyi 1825 novemberében tette meg híres felajánlását egy magyar tudós társaság felállítására, valamint a régebbi irodalomtörténeti felfogás ez évet jelölte meg mint a romantika korának kezdetét, Vörösmarty *Zalán futása* című művének megjelenéséhez igazodva).⁸

További események és kutatói nóvumok alapozták meg az 1830. év fordulópont jellegét. Ezek közé sorolhatjuk a *Hitel* januári megjelenését, vagy a hazánkban is nagy visszhangot kiváltó úgynevezett júliusi francia forradalom kitörését. A kortárs gondolkodók is érezték, hogy megváltozott az idők „lelke”, és véget ért a restauráció másfél évtizedig tartó időszaka. Barta István ismerte fel elsőként, hogy a megyékben 1831-ben megkezdett *operátumok* megyei vitái micsoða erjesztő jelleggel járultak hozzá a liberális elvek kibontakozásához hazánkban.¹⁰

* Heil Kristóf Mihály, tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jогtörténeti Tanszék, ORCID: 0000-0001-5334-7946

Gr. Széchenyi István életéből.

(A m. tud. Akademia megalapítása.)

„A m. tud. Akademia megalapítása” – képes írás a *Lányok Lapja* 1892. február 21-i számában⁹

Az 1825–1827. évi diéta és az 1830. év mellett – a történeti és jogtörténeti irodalomban egyaránt – olvashatóak olyan vélemények is, amelyek egészen a 18. század végéig, elsősorban a rendszeres bizottságokat (*regnicolaris deputációkat*) kiküldő 1790–1891. évi 67. törvénycikk¹¹ nyomán felállított, kodifikációt előkészítő bizottságok munkájához kötik a korszak kezdetét.¹²

A rendszeres munkálatok 1791–1795 és 1828–1830 közötti országos bizottságainak törvényjavaslatairól, valamint azok 1831–1832 közötti vármegyei kiegészítéseiről összefoglaló jellegű mű ez idáig nem született. Ennek megfelelően tudásunk a rendszeres bizottsági munkálatokról még töredékes. Bár számos kutató foglalkozott a témával, de ezek a tanulmányok jellemzően nélkülözik a minden tárgykörre kiterjedő mély elemzéseket, a teljes kontextus feltárását. Ezért azonban nem kárhoztathatjuk a szerzőket. Az *operátumok*, valamint a hozzá kapcsolódó albizottsági végzések és a tagok különvéleményei több ezer nyomtatott és kézírásos oldalnyi latin, illetve magyar nyelvű törvényjavaslat, amelyek tárgyát tekintve lefedik a rendi feudális szisztéma szinte minden szabályozási szegmensét. A rendek sérelmeik és kívánalmaik megtárgyalásához kilenc bizottságot alapítottak az 1791. évi 67. törvénycikk szerint, ilyen deputációk foglalkoztak (1) a közpolitika-közjog, (2) az adó, (3) az úrbér, (4) a kereskedelem és közgazdaság, (5) a bányászat, (6) a jogügy, (7) a tudományok, illetve (8) az egyházzal kapcsolatos ügyek rendezésével, valamint egy további bizottság (9) az országos sérelmek és kívánalmak összefoglalására lett kiküldve.

A deputációk 1795-ig elvégezték a rájuk bízott munkát, azonban javaslataik döntő többsége a kül- és belpolitikai

status quo változásának köszönhetően nem kerültek az országgyűlés napirendjére, egészen az első reformországgyűlésig a Kancellária levéltárába kerültek, majd a diéta döntése értelmében a korábbi javaslatok felújítása végett 1828 és 1830 között azokat az újabb bizottságok megvizsgálták, s törvényjavaslataikat véleményezésre megküldték a vármegyék közgyűlései számára. A megyei törvényhatóságok döntően igazodtak a korábbi *operátumok* szerkezetéhez, ugyancsak kilenc albizottság között osztották fel a munkát, miszerint: (1) urbárium,¹³ (2) kereskedelem,¹⁴ (3) bányauügy, (4) adóügy, (5) közjog, (6) jogügy,¹⁵ (7) oktatás és tudomány,¹⁶ (8) vallás- és (9) bandériumügy tárgyában állítottak fel ún. al- vagy fiókbizottságokat.¹⁷

2. A magyar demokratikus kultúra és modern jog születése

A magyar demokratikus kultúra a 18. század végi felvilágosodás és a 19. század első felében kibontakozó klasszikus liberalizmus szülötte. Ez idő tájt Magyarországon kétszer léptek a közélet nyílt színére olyan politikai erők, melyek a demokratikus kultúra intézményes megalapozására tettek kísérletet. Először II. József halálát követően, az 1790-es években fellelkedett és aktivizálódott felvilágosult nemesi mozgalmak,¹⁸ majd az 1820-as és 1830-as évek fordulójának új politikai generációja, a liberális nemesség ragadta magához a kezdeményezést.¹⁹

A magyar közéletet az 1790-es évek elején élénk szellemi pezsgés jellemezte. A felvilágosodás jegyében egyre többen foglalmaztak meg nemzeti programokat, nyelvmű-

velő köröket alakítottak, és magyar nyelvű folyóiratokat jelentettek meg. Megkezdődött a magyar jog modernizációjának előkészítése.²⁰ A Habsburg Birodalomban önállóságáért küzdő rendi állam képviselői fokozatosan felismerték, hogy a szükséges és elkerülhetetlen változások az ő – gazdasági – érdekeit is szolgálják. S míg az 1790-es évek vitáin – szinte kizárólag – az alkotmányos keretek – és rendi kiváltságok biztosítására épített – védőbástyái mögül tették meg javaslatukat, addig az 1830-as és 1840-es évek megerősödő – elsősorban – köznemesi mozgalmai az évszázados rendszer alapköveit – úgymint a földesúri alapszabadságokat, a nemesi adómentességet, a jobbágy személyi és gazdasági függő helyzetben tartását, az ösiséget és egyéb egyenlőtlenségek forrását jelentő kiváltságokat is – támadták.

Érdeemes azonban hangsúlyozni, hogy mind a felvilágosodás hívei a 18. század végén, mind a klasszikus haladó liberálisok a 19. század első évtizedeiben nem kívántak szakítani Béccsel és az uralkodóval, nem kérdőjelezték meg a Birodalom kereteit. Céljuk nem a függetlenség kivívása volt, csupán a felségjogok gyakorlásának az uralkodó és az országgyűlés, azaz az ország közötti megosztásában kívántak minél nagyobb hatáskört megszerezni önmaguk számára.

3. A rendszeres bizottsági munkálatok nemzetközi háttere

A rendszeres bizottságok a francia forradalom évtizedes történetének harmadik évében és pattanásig feszült, háborús készülékben lévő európai légkörben kezdték meg munkájukat. A magyar reformerek elsősorban Poroszországgal való együttműködésben látták a külső segítség reményét, amikor potenciális szövetségest kerestek Ausztria ellenében. 1790-ben felvették a kapcsolatot Berlinnel, abban a reményben, hogy II. Frigyes támogatását megnyerhetik az új alkotmány ügyének. S bár kezdetben mutatkozó hajlandóság a porosz fél részéről az együttműködésre, végül az 1791. július 27-én az osztrák és a porosz fél által elfogadott *reichenbachi konvenció*ba nem került semmilyen, a magyarkérdésre vonatkozó kikötés. Hasonlóan hamar elvesztették a magyarok a másik, leginkább vágyott lehetséges szövetségesüket is: a lengyeleket, akiket természetesen partnernek tekintettek Bécs elleni küzdelmükben. A lengyel köznemesi párt mellett a polgárságot és parasztságot megerősítő új rendi alkotmányban számos, a magyar felvilágosult nemesség által is kívánt elem jelent meg, azonban Lengyelország 1792-es és 1795-ös felosztása eloszlatta a lengyel együttműködés utolsó halovány reményeit is. Ugyancsak tiszavirág-életűnek bizonyult a Dél-Németalfölddel kötendő szövetség eshetősége is. A függetlenségi harcaikban megosztott belgák 1792-ben francia befolyás alá kerültek.

A felvilágosult abszolutista, elődjét megtagadó új bécsi kormányzat átmenetileg sikerrel küzdött „az egyre anakronisztikusabb birodalom megerősítéséért”, kényszerpályára tudta szorítani a magyar köz- és szellemi életet,

azonban – Poór János helyesen mutat rá, hogy – maga is kényszerpályán volt. A katonai és diplomáciai kudarcok béklyóba kötötték a birodalom császárat is. A magyar nemesség válaszul pedig visszavonult, és évszázados tapasztalataihoz híven privilégiumait, törvényeit és az ősi alkotmányát védelmezte.

4. Külföldi kodifikációs minták hatása a magyar jogalkotásra

A reformkori törvény-előkészítő munka során a magyar országos bizottságok tagjai ismerték és figyelemmel kísérték a nyugat-európai kódexalkotás eredményeit. A francia, osztrák és német jogfejlődés példái fontos hivatkozási alapot jelentettek számukra a hazai viszonyok reformálásához. Franciaországban a polgári átalakulás jogi kereteit a Napóleon-féle *Code Civil* (1804) és *Code Pénal* (1810) teremtette meg, amelyek a jogegyenlőség és a polgári tulajdon szentségének elvét hirdették. Ezek a korszerű elvek a magyar liberális nemesség gondolkodására is hatottak, még ha a hazai viszonyok között közvetlenül nem is ültették át a francia törvénykönyvek rendelkezéseit. Az osztrák Habsburg Birodalom 1787-ben kiadott büntető törvénykönyve, II. József úgynevezett *Josephinája* – Beccaria eszméit követve – felszámolta a tortúrát, és a halálbüntetést is csak kivételes esetekre korlátozta. E humánus büntetőpolitika a magyar jogalkotókra is nagy benyomást tett: az 1795-ben elkészült első magyar büntetőkódex-tervezet – részben a Habsburg birodalmi mintákat is figyelembe véve – szintén a kínvallatás teljes eltörlését indítványozta, s a halálbüntetés mellőzését javasolta a legtöbb bűncselekmény esetén. Az Habsburgok által 1811-ben hatályba léptetett osztrák *Polgári Törvénykönyv* (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*) egységes rendszerbe foglalta a magánjogot, kimondva a törvény előtti egyenlőséget és a magántulajdon védelmét. Noha ez a kódex Magyarországon ekkor nem lépett életbe, a hazai reformerek előtt ismert volt, és a rendszeres bizottsági munkálatok polgári törvénykönyvtervezete számos ponton tükrözte az abban megfogalmazott elveket, például a szerződési szabadság és a tulajdonjog kapcsán. Németország területén – elsősorban Poroszországban és Bajorországban – szintén jelentős törvénykönyvek készültek a 18–19. század fordulóján. A porosz *Allgemeines Landrecht* (1794) hatalmas terjedelmű, a köz- és magánjogot egyaránt felölelő kódexe ugyanakkor megőrizte a rendi kiváltságok rendszerét, így inkább intő példaként hatott a magyar nemesi reformerekre. Ezzel szemben a bajor büntetőkódex (1813), mely a halálbüntetés és testi büntetések visszaszorításával és a börtönbüntetés központi szerepével tünt ki, további ösztönzést adott a magyar tervezetek kidolgozóinak a humánus büntetőpolitika iránt.

A közigazgatás terén a francia központosított prefekturális rendszer és a porosz bürokratikus közigazgatás szintén ismert volt a magyar politikai elit számára. Bár a vármegegyék vezető köre inkább fenyegetésként tekintett a francia centralizációra, mégis számos adminisztratív újítás – pél-

dául a szakmailag képzett hivatalnoki kar, vagy a települési önkormányzatok gondolata – a korszerű európai példák nyomán került szóba a bizottsági vitákban. Összességében elmondható, hogy a rendszeres bizottsági munkálatok során készült magyar törvényjavaslatok szoroson illeszkedtek koruk nemzetközi jogfejlődési trendjeihez. A jogegyenlőség kimondása, a kínvallatás eltörlése, a polgári szabadságjogok és a gazdasági reformok igénye – e téren a magyar tervezetek ugyanazon eszményeket követték, mint a nyugat-európai kódexek. Ugyanakkor a magyar nemesi reformerek arra törekedtek, hogy a külföldi mintákat a hazai sajátosságokhoz igazítva, fokozatosan vezessék be a változásokat, elkerülve egy forradalmi felfordulás veszélyét.

Továbbá nagyon fontos rámutatnunk, hogy a rendszeres bizottsági munkálatok vitái sok esetben nem a lehetséges jogi konstrukciók közötti választás megvitatásáról vagy akár új megoldások kidolgozására és kodifikálásáról szóltak, hanem sok esetben visszalépve az alapvető kérdésre, a – feudális jellemvonásokat is magánviselő – rendi viszonyok fenntartásáról vagy lebontásáról szóltak.

5. A vármegyei bizottságok felkészültsége

A vármegyei bizottságok egymástól függetlenül, önállóan alakították ki véleményüket, így egy országos átfogó vitafolyamat nem alakulhatott ki, ezért gyakori volt, hogy a megyék ugyanarra a problémára eltérő megoldással szolgáltak. Azonban a törvényhatóságok ötöde a kinyomtatott állásfoglalásait a többi vármegyéhez eljuttatva hangot adott saját meggyőződésének.²¹ A fent említettek túl az is jellemezte a törvényhatóságokat, hogy levelezés vagy személyes látogatások útján élénk információcserét folytattak egymással.²² Sréter János²³ nógrádi jegyzőről megyszerte ismert, hogy

„Évenként utazásokat tön [sic!] Magyarországon minden részeiben, s alig van megye, melyem nem lett volna. Ez utazások alatt a megyék jegyzőkönyveit szorgalmasan megtekintí úgy minden nevezetesebb könyvtárt, s ahol csak valami világosságot szerezhetne magának Magyarországon közügyéről, minden alkalmat hévvel ragadott meg.”²⁴

Ennek eredményeként aktív politikai kapcsolati háló szövődhetett a vármegyrendszerben.

Más megyékkel való kapcsolattartáson túl a liberális nemesség nagy gondot fordított saját helyzete elemzésére és kiértékelésére, amelynek alapján tette meg javaslatait és fogalmazta meg követelésait. Ez egyben – régen látható – pezsgő helyi közéletet is eredményezett.²⁵

Az egyes – közvetett vagy közvetlen – hatások mellett kiemelendő a különböző hazai és nemzetközi művek befolyása. Természetesen Széchenyi István munkássága látszik a legimpresszívabbnak a megyei közéletben. S bár Széchenyi műveit (*Hitel*,²⁶ *Világ*,²⁷ *Stádium*²⁸) nagy érdek-

lődéssel fogadta a közvélemény, politikai téren elsősorban csak a reformpárti tábornak szolgált mankóul terveik véghezvitelében. Mindenesetre elvitathatatlan Széchenyi munkásságának – első sorban a *Hitel* megjelenésének – megtermékenyítő hatása. „Hiszen innen nyerhettek [a bizottságok – HKM] bizonyosságot, hogyan lehet a váltságból a kiutat megtalálni.”²⁹ Sréter így számolt be a *Hitel* által keltett impulzusokról:

„Nógrádba került első példányok azonnal az egész művelt közönség figyelmét e könyvre vonzották. Irigykedve kapkodtak a könyv után azok, kiknek meg nem volt: mindenik akarta olvasni. Kézről kézre jártak a néhány példányok. Kevésnek volt türelme várakozni, míg más végig olvasta, vagy több példányok hozattak volna. Kisebbség s nagyobb társaságban magános s nyilvános helyeken, valahol csak többen együtt lehettek a *Hitel* olvasatott, s aki így sem tudott hozzájutni, elmondhatta mások által a *Hitel* nevezetesebb részleteit. Nógrádban ekkor minden érdekes beszélgetés tárgya, minden politika szóváltás célkeréke folyvást a *Hitel* volt. Széchenyi könyve mindjárt megjelenésekor terjedt tapssal fogadottat.”³⁰

Politikai tábortól függetlenül megállapítható, hogy a kor értelmisége ismerte jelene nemzetközi gazdasági és államszervezési kútfőit. A magyar felvilágosodás, majd a liberalizmus a külföldi szerzőkre is alapozott. Jól ismerték többek között Voltaire, Montesquieu, Rousseau vagy Kant szabadságjogokról írt, valamint államigazgatási és államszervezési tanait, illetve a közgazdaság-tudomány területén elsősorban Adam Smith hatása mellett Say Jean Baptiste francia polgári közgazdász gondolkodásának impulzusai figyelhetők meg a megyei politikai diskurzusokban.³¹

Az európai események szintén befolyásolták a magyar közvéleményt. Legnagyobb közvetlen hatást a francia forradalom gyakorolta a nemességre. „A forradalom kivétel nélkül, mint elrettentő alternatíva szerepel a munkálatokban, mint történelmi tévút, a nemzetek eltévelyedése.”³² A nemesi közvélemény – Széchenyi vélekedésének megfelelően – egy forradalomban a nemzethalált vizionálta: reformokkal a forradalom ellen vált sokak jelszavává.

6. A folytonossági vita esszenciája³³

A fentiekben vázoltam az 1848-as polgári átalakulást előkészítő évtizedek eseményeit: az 1790-es évek felvilágosodását I. Ferenc abszolutizmusa és szigorú cenzúrája követte, majd az 1820-as évek végén, az 1830-as esztendő elején jelentkező liberális ellenzék fokozatosan erősödött, és foglalta el a helyi, törvényhatósági és végzetül az országos politikai pozíciókat is. A történészvita alapvetése tehát a 18. század végén az ország közéletét felpezsdítő felvilágosult eszmék és az 1830-es évektől kibontakozó liberalizmus közötti direkt folytonosság elfogadása vagy a „két reformkor” közötti megszakítottság igazolása. Ezen már bő egy évszázada vitázik a magyar

történetírás, sőt, ha úgy tetszik, már a kortársak is kivették belőle a részüket.

A vita valódi tétjének összefoglalására Miskolczi Ambrus sorait szokás idézni, s mivel valóban nehéz eszenciálisabban összefoglalni azt, így én sem tehetek másképp.

„A magyar történészek ugyanis a maguk módján már évtizedek óta azon is vitatkoznak, hogy van-e folytonosság a két magyar reformkor között, vagy az 1790-es évek derekán megtorpant a reformtörekvések folyamata, és csak egyes magányos reformerek éltették magányukban hajdani gondolataikat.”³⁴

Máshol így ír:

„A vita nem egyszerű presztízsvita. Tétje van. Amikor arról vitázunk, hogy a felvilágosodás folyamatosan átnőtt-e a liberalizmusba vagy sem, mert 1795-ben megszakadt volna a folyamat vagy sem, akkor arról vallunk, hogy mennyire »szerves« jelenségnek ítéljük meg a magyar demokratikus kultúrát? Milyen mélynek és szerteágazónak látjuk demokratikus kultúránk történeti gyökereit? Mennyire integrálódunk az európai fejlődésbe? És ki tagadná, hogy a múlt megítélése egyben a jövő útjainak a fürkészése is? Múltunk megjelenítése – a történelem tanúsága szerint – a jelenről és a jövőről is szól”.³⁵

A vita tehát abban áll, hogy létezik-e kontinuitás az 1790-es években fellángoló felvilágosodott eszmék felszínre törése és az országos politikából való gyors visszavonulást követően az 1830-as években előtörő új liberális generáció között. Miskolczi Ambrus fent idézett műveiben elvégezte a korszakkal foglalkozó magyar történeti irodalom legjelentősebb szerzői álláspontjainak szintézisét.³⁶ Az elmúlt évek irodalmát nézve további adalékokkal járult a vitához Melkovics Tamás, aki Felsőbüki Nagy Pál, Sopron vármegye országgyűlési követének a történeti irodalomban játszott szerepének bemutatásával járult hozzá a diskurzus kiértékeléséhez.³⁷

Ehelyütt nincs lehetőség a vita teljes körű ismertetésére és minden szereplőjének idézésére,³⁸ így csupán jelezni szeretném, hogy a tudományos diskurzust Csáky Móric és Kecskeméti Károly történészek kezdeményezték, miután H. Balázs Éva³⁹ és Hajdu Lajos⁴⁰ ráirányították a figyelmet arra, hogy az átalakulás a jozefinizmussal kezdődött, miközben Barta István⁴¹ – ahogy már azt említettük – az 1830-as évek *operátumai* feletti megyei viták jelentőségére mutatott rá. Az alábbiakban néhány, a korszakra vonatkozó kutatásokat megalapozó „vitapartner” álláspontját citálom ide, a teljesség igénye nélkül.

A történészvita fundamentuma a Széchenyi–Kossuth-ellentétre vezethető vissza, pontosabban a *Kelet népevitáiban* gyökerezik. A „legnagyobb magyar” – önmaga megítélése szerint – „az ébredés mítoszának jegyében lépett fel” (ezzel is csökkentve Kossuth jelentőségét). Széchenyi úgy állította be saját színrelépését, mint etalon, akinek munkássága előkép nélküli önálló teljesítmény.

Kossuth ezzel szemben a *Kelet népére* adott válaszában vitatta Széchenyi érdemeinek egyedülállóságát. Meglátása szerint „Gróf Széchenyit a kor szükségeinek hatalma alkalmas percben ragadta meg. Ő korának nyelvéné lön [sic!]; ő a nemzet jobbjai gondolatának szavakat adott. És hatásának titka itt fekszik.”⁴²

Kossuth a fordulópontot 1790-ben látta. Sőt később (1883-ban) már egyértelműen állást foglalt amellett, hogy „1848 [...] már 1790-ben fogamzott”⁴³ és

„történetírásunk legérdekesebb egyszersmind legtanulságosabb feladatai közé számítom nyomról nyomra követni mindkét irányban azon eszmék szülemelésének kínos vajúdasait s konkrét tervekké fejlődésük fázisait, melyeknek igéje 48-ban megtestesült. De e nyomkutatás csak akkor teendi a történetíratot az élet mesterévé, ha a történelmi bölcelet művelésével köttetik össze, melynek feladata nem személyekkel bíbelődni, hanem világosságba helyezni a történelmi kényszerűség törvényét.”⁴⁴

A vitára és Kossuth érvelésének megalapozottságára jellemző, hogy még az őt démonizálni próbáló Kemény Zsigmond is inkább Kossuthnak adott igazat. Ehelyütt érdemes felhívni a figyelmet Miskolczi meglátására is, miszerint paradox módon Kossuthnak is elvitatathatlan szerepe volt a reformkorról kialakult történetírói képben, hiszen természetes, hogy nagy emberekhez kötünk történeti korszakokat – lásd a reformkor és Kossuth kapcsolata.

Horváth Mihály klasszikus művében az 1823. évi vármegyei ellenállást tette meg a reformkor kezdetének,⁴⁵ majd Szekfü Gyula *Három nemzedékében* 1830-ban indította a magyar liberalizmus történetét, ami nem csoda, hiszen az ő hőse Széchenyi István.⁴⁶ Mályusz Elemér viszont már – Concha Győző nyomán⁴⁷ – az 1790-es évek felvilágosodásában jelölte meg a reformtörekvések eredetét.⁴⁸ Miskolczi irányította rá a figyelmet Domanovszky Sándorra, József nádor iratainak talán legnagyobb ismerőjére, aki szerint az abszolutizmus tizenhárom esztendeje (1812–1825) keserves cezúra, „igazságtalanság azonban a kor emberével és törekvéseivel szemben, ha ezt az időszakot nem számítjuk a nagy magyar reformhoz”.⁴⁹

A már többször idézett Barta István elfogadta, hogy 1790-től 1848-ig egyetlen korszakról beszélünk, de véleménye szerint megszakadt a folytonosság, amit a külhoni talajból kinövő jakobinus eszmék szórványos továbbélésében látott bizonyítani.⁵⁰ Kosáry Domokos is határozottan képviselte a megszakítottság tézisét: szerinte legfeljebb egy „keskeny út” vezet a felvilágosodás és a liberalizmus között, melyek közé beékelődött a *rendi nacionalizmus*, elnyomva a felvilágosodás rendiségét.

A „vitaindító” nyugati magyar történészek, Csáky Móric és Kecskeméti Károly a folytonosság mellett foglaltak állást. Csáky művében⁵¹ egyenesen 1790-et nevezi meg a reformkor kezdetének. Kecskeméti szintén tagadta a megszakítottság tézisét, a magyar liberalizmus kezdetéről írt monográfiájában⁵² a cenzúrázott Magyarország idejének második nyilvánosságában látta a felvilágosodás eszméinek továbbélését.⁵³ Kecskeméti a „liberalizmus las-

sú születésénél” látta bábáskodni a „rendszeres bizottsági munkálatok füstbement reformterveit”.⁵⁴

E ponton érdemes a vitában erősebben hangsúlyozni a rendszeres bizottsági munkálatok, azaz az operátumok szerepét, mivel, bár néhány példától eltekintve az operátumok nem teljesítették be eredeti céljukat, azaz nem kerültek a diéta napirendjére, az 1790-es évektől mégis hivatkozási alapot képeztek, a korai törvénytervezetek pedig kiindulási pontot biztosítottak a később érkező generáció számára.⁵⁵

*

Az 1825–1827. évi országgyűlés összehívása és eredményei győzelmet arattak az abszolutizmus felett. A rendszeres bizottságok munkássága a diskurzus biztosításával olyan erjesztőleg hatott a közvéleményre és a magyar politikai kultúrára, hogy az ebből formálódó erő megkerülhetetlen állomása lett a magyar polgári átalakulás és alkotmányozás történetének. Ám eredményeit és következményeit csaknem hat évtized előkészítő munka előzte meg.

Már a 18. század végi magyar felvilágosodás különböző csoportjai: az uralkodóval szembehelyezkedő korszerű új politikai stratégiát képviselő nemesi reformerek és radi-

kálisabb, jellemzően polgári származású ellenzékiek is a felvilágosult abszolutizmussal azonos minőségű törekvésekkel léptek színre, ráadásul a rendek kiváltságaik védelme érdekében a modernizáció első lépéseit is hajlandók voltak megtenni. A külpolitikai helyzet és a belviszonyok változásait követően az udvar viszont 1795 után nem – vagy csak részben – hajlott reformok napirenden tartására, így egy újabb bő, abszolutista évtized után a rendek újfent az alkotmányos helyreállításért való küzdelemre kényszerültek (1825–1830). A politikai klíma és a közbeszéd minőségének és intenzitásának megváltozása után azonban már nem estek vissza az udvarral való évtizedes (évszázados) csatározások szintjére. A liberális reformellenzék vezetésével, új politikai eszközökkel keresték a megoldásokat a kor kihívásaira. A felvilágosodás és az arra épülő, belőle táplálkozó magyar klasszikus liberalizmus politikai csúcspontját – Gerő András szavaival élve – 1848–1849-ben „a magyar polgári államalapításban érte el, amely előbb önrendelkezéssel bír, utóbb független államiséget eredményezett”.⁵⁶ A magyar felvilágosodás szószólói, a haladó liberális elveket valló ellenzékiek és újkonzervatívok mind ott állnak együtt azon a tablón, ahová a magyar polgári átalakulás előfeltételeinek megteremtőit festenék.⁵⁷

HEIL, KRISTÓF MIHÁLY

Die Rolle der ständigen Ausschüsse zu Beginn der Modernisierung des ungarischen Rechts

(Zusammenfassung)

Die Studie untersucht die Anfänge der modernen ungarischen Gesetzgebung und die Vorbedingungen des bürgerlichen Umbruchs, mit besonderem Augenmerk auf die Rolle der sogenannten landesweiten regelmäßigen Ausschüsse und der Anmerkungen auf Komitatsbene. Der Autor vertritt die These, dass zwischen der Aufklärung am Ende des 18. Jahrhunderts und dem in den 1830er Jahren entstehenden Liberalismus eine organische Kontinuität besteht, die sich in den Ausschussarbeiten manifestierte. Im Mittelpunkt der Analyse stehen die landesweiten und komitatsbezogenen Gesetzesvorschlagsdebatten, die sogenannten „Operátumok“, welche die geistigen und politischen Voraussetzungen der Reformzeit schufen. Die Reformbestrebungen des ungarischen Adels wurden von internationalen Einflüs-

sen – insbesondere französischen, österreichischen und deutschen Kodifikationsmustern – geprägt, entwickelten sich jedoch unter Berücksichtigung lokaler Gegebenheiten. Die Bedeutung der Ausschussarbeiten lag nicht nur im rechtlichen, sondern auch im öffentlichen und gesellschaftsformenden Bereich. Die mit aktiver Beteiligung der dezentralen Komitatsversammlungen geführten Debatten erzeugten einen lebendigen öffentlichen Diskurs. Obwohl die meisten Vorschläge nicht gesetzlich verankert wurden, waren das entstehende Reformklima und die politischen Erfahrungen entscheidend für den späteren Wandel von 1848. Ziel der Studie ist es, den historischen Kontext der regelmäßigen Ausschussarbeiten als Teil der Wurzeln der ungarischen demokratischen Kultur hervorzuheben.

HEIL, KRISTÓF MIHÁLY

The Role of Standing Committees at the Beginning of the Modernization of Hungarian Law

(Abstract)

The study examines the origins of modern Hungarian legislation and the antecedents of the civic transformation, with particular focus on the role of the so-called national regular committees and the county-level observations associated with their work. The author argues that there is an organic continuity between the Enlightenment of the

late 18th century and the liberalism emerging in the 1830s, which materialised through the committee proceedings. The central focus of the analysis lies on the national and county-level legislative debates, known as “operátumok”, which laid the intellectual and political foundations of the Reform Era. The reform efforts of the Hungarian nobil-

ity were shaped by international influences – primarily French, Austrian, and German codification models – while adapting to local specificities. The significance of the committee proceedings was not only legal but also public and social in nature. The debates, conducted with the active participation of decentralised county assemblies, fostered

a vibrant public discourse. Although most proposals did not become law, the emerging reform climate and the accumulated political experience were crucial for the subsequent transformation in 1848. The study aims to highlight the historical context of the committee work as part of the roots of Hungarian democratic culture.

Jegyzetek

- ¹ Jelen tanulmány a HUN-REN–ELTE (korábban MTA–ELTE) Jogtörténet Kutatócsoport tagjaként 2020 és 2025 között végzett kutatási eredményeimre és publikációimra épít, s azok felhasználásával – esetlenként idézésével – készült.
- ² A 18 század végi magyar nemzeti mozgalomról I. BENDA Kálmán: „Emberbarát vagy hazafi.” *Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből*. Budapest, 1978. Gondolat Könyvkiadó.
- ³ Az 1790 és 1848 közötti magyar politikai élet áttekintéséről I. HEIL Kristóf Mihály: *A magyar reformkor politikai tablóképe. Kommentár*; 2025. 1. sz. 64–76. p.
- ⁴ L. magyarul HEIL Kristóf Mihály: *A polgári átalakulás előzményei. Az operátumok rövid története (1791–1832)*. In HEIL Kristóf Mihály (szerk.): *Az országbírói bíráskodástól a koncepciós perekig*. Budapest, 2024. Ludovika Kiadó, 99–119. p.; angol nyelven I. HEIL Kristóf Mihály: *The Transition from a Feudal Society to a Social Structure based upon Civil Rights in Hungary. With Particular Regard to Preparatory Draft Law*. In TAUCHEN, Jaromír – KOLUMBER, David (szerk.): *Edge of tomorrow. The next Generation of Legal Historians and Romanists*. Brno, 2022. Masaryk University, 119–140. p. DOI: <https://doi.org/10.5817/CZ.MUNI.P280-0156-2022-8>. Továbbá a témában szerkesztettem egy tanulmánykötetet, amelyben a legkiválóbb történész és jogtörténész kutatók foglalták össze az operátumokról szóló legfrissebb kutatási eredményeiket, I. HEIL Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok 1790–1848. Adalékok az operátumok történetéhez*. (Jogtörténeti Értekezések 62.) Budapest, 2023. Gondolat Kiadó.
- ⁵ A korszak politikai tablóját I. HEIL 2025. 64–76. p.
- ⁶ PAJKOSSY Gábor: *A reformkor*. In GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 2005. Osiris Kiadó, 191–192. p.
- ⁷ KECSKEMÉTI Károly: *Magyar liberalizmus 1790–1848*. Budapest, 2008. Argumentum Kiadó.
- ⁸ PAJKOSSY 2005. 191. p.
- ⁹ Kép forrása: Gr. Széchenyi István éltéből. (A m. tud. Akadémia megalapítása.) *Lányok Lapja*, 1892. (február 21.) 8. sz. 124. p., Arcanum Újságok.
- ¹⁰ Vö. uo.; BARTA István: *A fiatal Kossuth*. Budapest, 1966. Akadémiai Kiadó.
- ¹¹ Az 1795-ös javaslatok összefoglaló monografikus feldolgozása még várat magára. A magánjogi tervezetről I. HOMOKI-NAGY Mária: *Az 1795. évi magánjogi tervezet*. Szeged, 2004. JATEPress. A büntetőtörvénykönyv tervezetéről HAJDU Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex tervezet*. Budapest, 1971. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- ¹² Bővebben I. HEIL Kristóf Mihály: *Magyar felvilágosodás és liberalizmus kapcsolata, a magyar polgári átalakulás előfutárai*. In HEIL Kristóf Mihály (szerk.): *A magyar liberalizmus gyökerei és a rendszeres bizottsági munkálatok 1790–1848. Adalékok az operátumok történetéhez*. (Jogtörténeti Értekezések 62.) Budapest, 2023a. Gondolat Kiadó, 165–182. p. és HEIL Kristóf Mihály: *Adalékok egy (jog)történeti vitához. A rendszeres bizottsági munkálatok helye a folytonosság-vitában*. In DEZSŐ Tamás – PÓCZA István (szerk.): *Batthyány Lajos Alapítványi Doktori Ösztöndíjprogram Tanulmánykötet 2022/2023*. Budapest, 2023. Batthyány Lajos Alapítvány, 344–355. p.
- ¹³ HEIL Kristóf Mihály *A nemesi vármegye és a rendszeres bizottsági munkálatok. A kereskedelmi- és az adóügyi operátumok Esztergom, Győr és Nógrád vármegyékben*. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Szuverenitáskutatás*. (Jogtörténeti Értekezések 43.) Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 56–72. p.
- ¹⁴ Uo.; HEIL Kristóf Mihály: *Az infrastruktúra-fejlesztéssel kapcsolatos viták a reformkorban, különös tekintettel Nógrád vármegyére (1831–1832)*. In MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *Épített közigazgatás*. (Jogtörténeti Értekezések 66.) Budapest, 2024. Gondolat Kiadó, 47–61. p.; HEIL Kristóf Mihály: *Néhány apróság a kereskedelmi operátumokról. A rendszeres bizottságok megyei véleményei (1831–1832)*. In BARNÁ Attila – BATHÓ Gábor – DELI Gergely – PERES Zsuzsanna – PÓKECZ Kovács Attila (szerk.): *Laudator temporis acti. Ünnepi tanulmányok a 65 éves Horváth Attila tiszteletére*. Budapest, 2024. Ludovika Egyetemi Kiadó, 235–242. p.; HEIL Kristóf Mihály *Adalékok a magyar borkereskedelem történetéhez. Törvényjavaslatok és tervezetek a 18–19. század fordulóján és a reformkor elején*. In MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában*. (Jogtörténeti Értekezések 50.) Budapest, 2021. Gondolat Kiadó, 120–129. p.; HEIL 2020. 56–72. p.
- ¹⁵ L. HEIL Kristóf Mihály: *Strafrechtliche Kommissionstätigkeiten im Lande und im Komitat (1791–1832)*. *Journal on European History of Law*, 2023. 1. sz. 134–140. p.; HEIL Kristóf Mihály: *Országos és vármegyei büntetőjogi rendszeres bizottsági munkálatok (1791–1832)*. In FAZEKAS Marianna (szerk.): *Jogi tanulmányok*. Budapest, 2021. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 286–297. p.; HEIL Kristóf Mihály: *A jogügyi rendszeres bizottsági munkálat szerkezeti vázlata*. *Jogtörténeti Szemle*, 2019. 3–4. sz. 75–80. p.
- ¹⁶ HEIL Kristóf Mihály: „Embernek születünk, polgárnak nevelteünk.” – Nógrád vármegye észrevételei a közoktatás és a magyar nyelv ügyében (1831–32). In NAGY Noémi (szerk.): *Nemzetiségi nyelvvel szuverenitás a hosszú 19. században*. (Jogtörténeti Értekezések 46.) Budapest, 2020. Gondolat Kiadó, 99–107. p.
- ¹⁷ Az operátumok vármegyei észrevételeiről I. HEIL Kristóf Mihály: *Adalékok a reformkori Nógrád „haladópartiságához” Sréter János portréján keresztül*. In BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – GOSZTONYI Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga III. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest, 2023. ORAC Kiadó, 125–130. p.
- ¹⁸ L. BENDA 1978. 64–104. p.; PAJKOSSY Gábor: *Törekvések a magyar rendi alkotmány korszerűsítésére az 1790-es évek első felében*. In KLANICZAY Gábor – POÓR János – RING Éva (szerk.): *A felvilágosodás jegyében. Tanulmányok H. Balázs Éva 70. születésnapjára*. Budapest, 1985. ELTE BTK, 163–176. p.
- ¹⁹ HEIL 2023a. 166–167. p.; A modern demokratikus kultúra eredeti sajátjairól I. MISKOLCZY Ambrus: *A modern magyar demokratikus kultúra „eredeti jellegzetességéről” 1790–1849*. Budapest, 2006. Napvilág Kiadó, valamint az új reformgenerációról I. BENDA Kálmán – GERGELY András: *A magyar reformellenzék kialakulása és megszilárdulása (1830–1840)*. In VÖRÖS Károly (szerk.): *Magyarország története 1790–1848*. Budapest, 1983. Akadémiai Kiadó, 691. p.
- ²⁰ L. HEIL Kristóf Mihály – KOVÁCS-SZÉPVÖLGYI Enikő (szerk.): *A magyar jog modernizációja és szuverenitása*. (Jogtörténeti Értekezések 69.) Budapest, 2025. Gondolat Kiadó.

- ²¹ Élen járt ebben Pest vármegye, amely eddigre kezdte felvenni a min-taadó vezető szerepet a megyei politizálásban.
- ²² STRÉTER János: *Visszaemlékezések*. Buda, 1842. A' Magy. Kir. Egyetem betűivel, VII. p.
- ²³ Sréter Jánosról röviden l. HEIL Kristóf Mihály: Sréter János, a reformkor ismeretlen hőse. *Jog.történet MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport Blogja*. 2021. március 29. <http://mtajogtortenet.elte.hu/blog/heil-kristof-mihaly-sreter-janos>.
- ²⁴ SRÉTER 1842. VII. p.
- ²⁵ HORVÁTH István: Politikai nézetek és viták a reformkori Nógrád megyében az 1830-as évek elején. In DOMONKOS Alajos (szerk.): *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve* 26. 1980. Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 17. p.
- ²⁶ SZÉCHENYI István: *Hitel*. Pest, 1830.
- ²⁷ SZÉCHENYI István: *Világ*. Pest, 1831.
- ²⁸ SZÉCHENYI István: *Stádium*. Lipcse, 1833.
- ²⁹ HORVÁTH Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Budapest, 2006. Gondolat Kiadó, 44. p.
- ³⁰ SRÉTER 1842. 4. p.
- ³¹ HORVÁTH 1980. 19. p.; MÁTYÁS Antal: *A polgári közgazdaságtan története*. Budapest, 1963. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 191. p.
- ³² FÓNAGY Zoltán: Az úrbéri operátum megyei tárgyalása (1831–32). *Agrártörténeti Szemle*, 1988. 1–2. sz. 26–27. p.
- ³³ HEIL 2023a. 171–174. p.
- ³⁴ MISKOLCZY Ambrus: *A felvilágosodás és a liberalizmus között. Folyamatosság vagy megszakítottság? Egy magyar történészvita anatómiája*. Budapest, 2007. Lucidus Kiadó, 7. p.
- ³⁵ MISKOLCZY Ambrus: A felvilágosodás és a liberalizmus között. A modern magyar demokratikus kultúra „eredeti jellegzetességeiről”, avagy Kossuth Eperjesen (Önrecenzió?). *Levéltári Közlemények*, 2008. 135. p.
- ³⁶ MISKOLCZY 2007. 8–99. p.
- ³⁷ MELKOVICS Tamás: Felsőbüki Nagy Pál jelentősége a folytonosságvitában. Egy történészvita margójára. *Vasi Szemle*, 2015. 4. sz. 451–466. p.
- ³⁸ A folytonosság vagy megszakítottság történészvita rezüméjét l. MISKOLCZY 2006. 12–34. p.
- ³⁹ H. BALÁZS Éva: *Bécs és Pest-Buda a régi századvégen 1765–1800*. Budapest, 1987. Magvető Könyvkiadó.
- ⁴⁰ HAJDU 1971.
- ⁴¹ BARTA István: *A fiatal Kossuth és kora*. (Akadémiai doktori disszertáció, kézirat) MTAK Kézirattár és annak kiadott része: BARTA, 1964.
- ⁴² KOSSUTH Lajos: *Felelet gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól*. Pest, 1841. Landerer és Heckenast.
- ⁴³ KOSSUTH Lajos: *Kossuth Lajos iratai*. Sajtó alá rendezte: Kossuth Ferencz. Budapest, 1905. Athenaeum R. Társulat, 100. p.
- ⁴⁴ Uo. 101. p.
- ⁴⁵ HORVÁTH Mihály: *Huszonöt év Magyarország történetéből 1823-tól 1848-ig*. Genf, 1864.
- ⁴⁶ SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, 1934. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- ⁴⁷ CONCHA Győző: *A kilencvenes évek reformeszméi és előzményeik*. Budapest, 1885. Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda.
- ⁴⁸ MÁLYUSZ Elemér: A reformkor nemzedéke. *Századok*, 1923–1924. 1–4. sz. 17–75. p.
- ⁴⁹ Miskolczy idézi: DOMANOVSKY Sándor: *József nádor élete*. I. 2. Budapest, 1944. Magyar Történelmi Társulat 508. p.
- ⁵⁰ BARTA István: A magyar polgári reformmozgalom kezdeti szakaszának problémái. *Történelmi Szemle*, 1963. 3–4. sz. 336. p.
- ⁵¹ CSÁKY, Moritz: *Von der Aufklärung zum Liberalismus*. Bécs, 1981. 104–112.; 235–246. p.
- ⁵² KECSKEMÉTI Károly: *Magyar liberalizmus 1790–1848*. Budapest, 2008. Argumentum Kiadó.
- ⁵³ Vö. MISKOLCZY 2007. 46–53. p.
- ⁵⁴ Uo. 185–190. p.
- ⁵⁵ Bővebben l. HEIL 2023a. 165–182. p.
- ⁵⁶ GERŐ András: *Liberális látószög*. Budapest, 2022. Habsburg Történeti Intézet, 19. p.
- ⁵⁷ HEIL 2025.

